

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛІСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет права, публічного управління та
національної безпеки
Кафедра правознавства
Кваліфікаційна робота на правах рукопису

КОТЮКА АНДРІЯ СЕРГІЙОВИЧА

УДК 3:34:347.9

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

**ОСОБЛИВОСТІ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОСОБИ
НЕВДАЛИМ МЕДИЧНИМ ВТРУЧАННЯМ**

081 Право

Подається на здобуття освітнього ступеня «Магістр»

кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

_____ А.С. Котюк

Керівник роботи
Скулиш Є.Д.
д.ю.н., професор

Житомир – 2020

Висновок кафедри правознавства за результатами проведеного захисту

Протокол засідання кафедри _____ № ____ від «____» _____ 2020 р.

Завідувачка кафедри правознавства

к.ю.н., доцент

_____
(підпис)

Р.Д. ЛЯШЕНКО

«____» _____ 2020 р.

Результати захисту кваліфікаційної роботи

Здобувач вищої освіти Котюк Андрій Сергійович захистив кваліфікаційну роботу з оцінкою:

сума балів за 100-блальною шкалою _____

за шкалою ECTS _____

за національною шкалою _____

Секретар ЕК

_____
(підпис)

Т.П. Грушевська

АНОТАЦІЯ

Котюк А.С. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням. Кваліфікаційна робота на правах рукопису.

Кваліфікаційна робота на здобуття освітнього ступеня Магістр за спеціальністю 081 – Право. Поліський національний університет, Житомир, 2020.

Робота присвячена дослідженню питання про відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням. Проаналізовано судову практику з відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням. Внесено пропозиції вдосконалення чинного законодавства України про відшкодування і шкоди, з заподіяної особі невдалим медичним втручанням.

Ключові слова: *невдале медичне втручання, відшкодування шкоди, судова практика.*

ANNOTATION

Kotiuk A.S. Features of compensation of the harm caused to the person by unsuccessful medical intervention. Qualification work on the rights of the manuscript.

Qualification work for a master's degree in specialty 081 - Law. Zhytomyr Polissia National University, Zhytomyr, 2020.

The work is devoted to the study of the issue of compensation for damage caused to a person by a failed medical intervention. The case law on compensation for damage caused to a person by a failed medical intervention is analyzed. Proposals were made to improve the current legislation of Ukraine on compensation and damages caused to a person by unsuccessful medical intervention.

Key words: *unsuccessful medical intervention, compensation for damages, court practice.*

ЗМІСТ

ВСТУП	6
РОЗДІЛ 1. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОСОБИ НЕВДАЛИМ МЕДИЧНИМ ВТРУЧАННЯМ	9
1.1. Поняття та правове регулювання зобов'язання по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невеликим медичним втручанням	9
1.2. Суб'єктний склад зобов'язань по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невеликим медичним втручанням	11
Висновки до першого розділу.....	15
РОЗДІЛ 2. ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОСОБИ НЕВДАЛИМ МЕДИЧНИМ ВТРУЧАННЯМ	16
2.1. Умови та способи відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невеликим медичним втручання	16
2.2. Розмір компенсації відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невеликим медичним втручання	20
Висновки до другого розділу	24
РОЗДІЛ 3. ПРОБЛЕМАТИКА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОСОБИ НЕВДАЛИМ МЕДИЧНИМ ВТРУЧАННЯМ: НАПРЯМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ НА ДОСВІДІ ЄС	25
3.1. Аналіз судової практики з відшкодування шкоди, заподіяної особі невеликим медичним втручанням	25
3.2. Пропозиції вдосконалення законодавства України про відшкодування шкоди, заподіяної особі невеликим медичним втручанням з використанням досвіду ЄС.....	27
Висновки до третього розділу.....	31
ВИСНОВКИ	32
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	344
ДОДАТКИ	

ВСТУП

Актуальність теми. Практично кожна людина наштовхується у своєму житті з необхідністю звернення до спеціалістів у сфері медицини за подоланням тієї чи іншої проблеми, пов'язаної з її здоров'ям. Звертаючись до медичної організації, будь-якої форми власності, пацієнт розраховує на кваліфіковану, якісну та належну допомогу. Але, на превеликий жаль, все частіше стають відомими випадки та ситуації неналежного надання медичної допомоги та невдалого медичного втручання, що доводить до каліцтва, або в гіршому випадку – смерті.

Притягнення до відповідальності, із відшкодування шкоди, медичного працівника або медичного закладу, в якому він працює – це найбільша вимога потерпілого від невдалого медичного втручання. Наша українська судова практика свідчить про протилежне, про одиниці відповідальних медиків, про відшкодування шкоди заподіяної особі невдалим медичним втручанням, адже суди ігнорують принципи розумності та справедливості.

Аналіз наукових публікацій. З огляду на те, що питання шкоди заподіяної особі невдалим медичним втручанням є інститутами цивільного права, то серед науковців, які працювали над ними, варто назвати таких: А.М. Белякова, Т.Є. Крисань, І.І. Митрофанов, В.А. Тархов, В.Т. Смирнов, А.М. Ерделевський та ін.

Проте відшкодування шкоди у медичній сфері набирає своєрідних рис та характеристик, які потребують набавної уваги вчених, а тому є необхідними для дослідження.

Метою кваліфікаційної роботи є дослідження питання відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням. Відповідно до мети завданням дослідження є:

- визначити поняття та правове регулювання зобов'язання по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням;

- з'ясувати суб'єктний склад зобов'язань по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невадим медичним втручання;
- розкрити умови та способи відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невадим медичним втручання;
- дослідити розмір компенсації відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невадим медичним втручання;
- проаналізувати судову практику з відшкодування шкоди, заподіяної особі невадим медичним втручанням;
- запропонувати пропозиції вдосконалення законодавства України про відшкодування шкоди, заподіяної особі невадим медичним втручанням з використанням досвіду ЄС.

Об'єктом дослідження є зобов'язальні відносини, що складаються в процесі відшкодування шкоди, заподіяної особі невадим медичним втручанням.

Предмет дослідження становлять особливості відшкодування шкоди, заподіяної особі невадим медичним втручанням.

Методологічну основу роботи становлять загальнонаукові методи пізнання (аналіз і синтез), а також спеціальні юридичні методи (формально-логічний, структурно-функціональний, порівняльно-правовий та прогностичний методи).

Зокрема, методи аналізу та синтезу використано для визначення цивільно-правової природи загальних положень відшкодування шкоди, завданої особі невадим медичним втручанням (підрозділ 1.1), для проведення аналізу суб'єктивного складу відшкодування шкоди, завданої особі невадим медичним втручанням (підрозділ 1.2). Формально-логічний та структурно-функціональний метод використано для формування умов, способів та розміру компенсації шкоди, завданої особі невадим медичним втручанням (підрозділи 2.1 та 2.2). За допомогою порівняльно-правового та прогностичного методу проаналізовано судову практику та запропоновано

вдосконалення відшкодування шкоди, завданої особі невдалим медичним втручанням (підрозділи 3.1 та 3.2).

Апробація результатів роботи. Основні положення роботи викладені у статті, що розміщена у матеріалах:

Практичне значення одержаних результатів полягає у тому, що отримані та обґрунтовані у роботі наукові положення, висновки й рекомендації складають теоретичну й практичну основу відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням.

Структура роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, шести підрозділів, висновків, списку використаних джерел (40 найменувань), трьох додатків.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОСОБІ НЕВДАЛИМ МЕДИЧНИМ ВТРУЧАННЯМ

1.1. Поняття та правове регулювання зобов'язання по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням

Питання, що стосується цивільно-правової відповідальності, є одним із найбільш складних у цивільно-правовій науці. Водночас відшкодування завданої шкоди є найбільш адекватним способом захисту прав громадян, у тому числі й у сфері прав громадян на охорону здоров'я та медичну допомогу (ст. 49 Конституції України) [12].

Зобов'язання внаслідок заподіяння шкоди (деліктні зобов'язання) полягають в обов'язку особи відшкодувати в повному обсязі шкоду, заподіяна особі або майну громадянина.

Дані зобов'язання виникають не на основі договору, а в зв'язку з іншими юридичними фактами. Власне, тому їх і називають позадоговірними, тобто виниклими за межами будь-яких угод між учасниками цивільних правовідносин.

Аналізуючи правову сутність і значимість інституту зобов'язань внаслідок, заподіянні особі шкоди невдалим медичним втручанням, слід зазначити, що він виконує, перш за все, охоронну і захисну функцію. Інакше кажучи, забезпечує не тільки і не стільки охорону прав, ще не порушених, але також спрямований на захист прав та інтересів, на які вже скоєно посягання.

Крім того, зобов'язання внаслідок завдання шкоди невдалим медичним втручанням переслідують також і компенсаційну мету, тобто їх функція передбачає необхідність компенсувати шкоду, заподіяну громадянину у зв'язку з вимушеними майновими витратами (наприклад, з втратою заробітку, на який людина могла б розраховувати, з придбанням ліків і т.п.), а

можливо, і його близьким, які залишилися без годувальника [4].

Зміст розглянутого зобов'язання відображає його компенсаційну (відновлювальну) функцію. Дотримання вказаного зобов'язання відновлює майнову сферу потерпілої особи або ж значно полегшує наслідки, які настали. внаслідок порушення тих прав останньої, які не можуть бути відновлені безпосередньо через їх немайновий характер.

Для початку, визначимо поняття «шкода, заподіяна особі невдалим медичним втручанням», адже судді, під час розгляду справи, не являючись фахівцями у сфері медицини, можуть по-різному його трактувати.

До основних нормативно-правових актів, що регулюють відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням, відносять:

1) Основи законодавства України про охорону здоров'я (далі – Основи) не містить визначення «шкода, заподіяна особі невдалим медичним втручанням», а лише містить у ст. 80 Основ те, що «особи, винні у порушенні законодавства про охорону здоров'я, несуть цивільну, адміністративну або кримінальну відповідальність згідно із законодавством» [14];

2) Цивільний кодекс України є основоположником порядку відшкодування шкоди у главі 82 та містить у ст. ст. 22–23 загальні положення щодо поняття шкоди [27];

3) У п. 14. Європейської хартії «прав пацієнтів передбачено право на отримання відшкодування завданої шкоди, де зазначається, що кожна особа має право на отримання відшкодування матеріальної та/або моральної шкоди, завданої у зв'язку з взаємодією із системою охорони здоров'я, зокрема з наданням медичної допомоги, протягом розумного строку» [10].

За загальним правилом, зобов'язання внаслідок заподіяння особі невдалим медичним втручанням є позадоговірними. Однак, навіть якщо і був договір між суб'єктами зазначених відносин, шкода все одно відшкодовується за правилами, передбаченими для деліктних зобов'язань.

1.2. Суб'єктний склад зобов'язань по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням

Відповідно до Закону України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» (п. «а» ст.78), «медичні працівники зобов'язані сприяти охороні та зміцненню здоров'я людей, запобіганню і лікуванню захворювань, подавати своєчасну та кваліфіковану медичну і лікарську допомогу» [14].

Лікарі несуть обов'язок: надавати вчасну та спеціальну і лікарську допомогу, підтримувати охорону та зміцнення здоров'я людей, відвертання і лікуванню захворювань; безкоштовно добросовісно надавати першу екстрену медичну допомогу громадянам у разі нещасного випадку. Тобто, вони безповоротно повинні виконувати норми діючого законодавства при реалізації своєї професійної медичної діяльності, у тому числі, уникати невдалого медичного втручання.

В сучасній незакінченій реформі медицини спостерігається тенденція незнання своїх прав пацієнтами та зловживання лікарів правами. В медичних установах такі загальновизнані поняття, як права пацієнта інформована згода, конфіденційність, автономність, особистість пацієнта, свобода вибору, право на відмову від лікування стали зневажатися [6, с.305].

На сьогодні відсутня чітка конкретизація прав пацієнта і лікаря, як в міжнародному аспекті, так і всередині країни. Тому необхідним є комплексний аналіз прав пацієнта і лікаря, їх взаємозв'язок та проблематика.

Права пацієнта і лікаря регулюються одним законодавством, але в той же час мають багато відмінностей. Головною рисою правового регулювання цих прав, є те що, для лікаря встановлені заборони, для пацієнта права щодо охорони здоров'я, як споживача.

Пацієнт є фізичною особою, яка незалежно від стану здоров'я звернулася до спеціалізованого закладу (лікаря) за отриманням медичної послуги чи медичної допомоги. Права пацієнтів (включаючи право на самовизначення пацієнта та автономію волі) є похідними та невід'ємними від

загальних прав людини [8, с.190].

Кожен пацієнт має право доступу до забезпечення відповідної медичної допомоги. Права пацієнта розпочинаються з правом вибору свого сімейного лікуючого лікаря в будь-якій лікарні, що супроводжується підписанням з лікарем декларації.

Пацієнт повинен надати згоду для реалізації лікарем етапи лікування та майбутніх маніпуляцій, але, як правило, лікарі підсовують «бумажку» без детального тлумачення. На мою думку, пацієнту має бути надано право вибору лікування, застосування ліків, а не конкретний вибір лікарем або проплачені лікарем медикаменти фармацевтичними провізорами.

Проблемою сучасного забезпечення прав пацієнта залишається відповідальність лікаря за спричинення моральної чи фізичної шкоди пацієнту лікарем, а також відшкодування такої шкоди. Зазвичай, лікарі не притягуються до відповідальності за свою халатність, некомпетентність чи необізнаність. Для вирішення даної проблеми є можливість страхування за неправомірні дії лікаря, що забезпечує впевненість у компетентному лікуванні, а в разі заподіяння шкоди пацієнту – виплати коштів йому.

Варто зауважити, і про моральні та етичні якості самого пацієнта по відношенню до лікаря. Пацієнт, користуючись наданим йому встановленим права, повинен не забувати про чесність про свою хворобу, не наражати лікарів та інших пацієнтів на зараження. Це актуально на сьогодні при поширенні коронавірусу «COVID-19», пацієнт не має права приховувати свої симптоми хвороби.

Поняття лікар законодавчо не закріплене, але визначений шлях, який повинна пройти людина для здійснення професійної діяльності.

Права лікарів є «правами-обов'язками», тобто зобов'язують їх вчиняти певні дії для реалізації їхніх професійних прав згідно із «Етичним кодексом лікаря України». Дійсно, людина, яка обрала шлях лікування, взяла на себе важкий тягар відповідальності за життя інших людей, але при цьому вона не повинна бути обмежена в своїх правах тільки через те, що обрала лікарську

спеціальність.

Про право не розголошувати відомості про стан здоров'я свого пацієнта розглянуто вище, але існують випадки, коли це дозволено. Наприклад, в даний час поширення небезпечного вірусу «COVID-19», коли зберігаючи інформацію, істотно загрожує здоров'ю іншим пацієнтам, працівникам медичного закладу, в тому числі родичам та інших оточуючих осіб.

Основним правилом, що керується лікар є «Не нашкодь!», тобто він не повинен застосовувати методи лікування пацієнта нетрадиційними та іншими не законними способами або медичними засобами [11, с.244].

Лікар залишає за собою право відмовитись від лікування пацієнта тому, що між ними не виникла довіра або лікар підтверджує свою не професіональність.

Особливе значення має і оцінка відповідальності лікаря за неналежне надання медичної допомоги у випадках невідповідності стану пацієнта наявному стандарту надання допомоги.

Одним із важливих факторів відповідальності лікаря є врахування особливостей пацієнта. Лікар завжди намагається забезпечувати індивідуальний підхід, але нашкоджуються на протиріччя між своїми діями та існуючими стандартами лікування.

У випадку, коли лікар, допустив і вчинив помилку у лікуванні, то він повинен все визнати та розповісти про це своєму пацієнту, і для встановлення довіри разом або із залученням інших спеціалістів, корегувати лікування та досягти максимальної користі для пацієнта.

Проблемою сучасного лікаря – це безвідповідальне підвищення своєї професійності, осягнення нових сучасних знань у медицині, що супроводжується методами лікування радянських часів або лікування керованим способом, щоб продати відповідний медичний препарат.

При розгляді поняття шкоди як однієї з умов цивільно-правової відповідальності слід констатувати, що в цивілістиці відсутні його легальні

визначення.

Виходячи із засад цивільно-правового регулювання, суб'єкти відносин з надання медичних послуг самостійні і юридично рівні суб'єкти, у зв'язку із цим правом страхового захисту може бути наділений не лише пацієнт, але й медичний працівник [24, с.325].

Тому, на сьогодні актуальним є запровадження в Україні такого різновиду добровільного медичного страхування як страхування професійної відповідальності медичних працівників.

Висновки до першого розділу

Дії або бездіяльність вчинені медичним працівником або медичним закладом неналежного надання медичних послуг або допомоги пацієнтам з недотриманням медичних правил і норм, що породжує відшкодування шкоди.

Отже, необхідно зазначити, що нормативна основа для залучення до договірної й позадоговірної відповідальності під час надання медичної допомоги та медичних послуг є, але хотілося б, щоб законодавець конкретизував норми, що стосуються цивільно-правової відповідальності у сфері охорони здоров'я, для зменшення розбіжностей під час застосування їх на практиці, наприклад, прийнявши закон, що захищає права споживачів послуг у сфері охорони здоров'я.

РОЗДІЛ 2

ПОРЯДОК ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОСОБИ НЕВДАЛИМ МЕДИЧНИМ ВТРУЧАННЯМ

2.1. Умови та способи відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручання

Невдале медичне втручання слід досліджувати як дії або бездіяльність лікаря або медичного працівника, які спричинили негативні наслідки для здоров'я, а саме, яких пропускаються лікарі, що не з'ясовано порушають встановлені медичні стандарти, учиняють легковірно, самовпевнено чи дозволяють невмотивований небезпеку при дефіциті досвіду чи знань. Такі медичні помилки імовірні, наприклад, при байдужному обстеженні, недостовірній оцінці лабораторних висновків, неврахуванні чи переоцінці результатів консультацій інших медичних спеціалістів, а також при недобросовісним завершені оперативного втручання та інших лікувально-профілактичних заходів, ведення та спостереження за пацієнтом, загальній незадовільній будові різних етапів медичних послуг в медичній установі, зокрема при веденні документації, при порушенні етичних та інших вимог щодо інформування пацієнта про стан його здоров'я.

Специфіка шкоди, заподіяної життю (здоров'ю) пацієнта внаслідок невдалого медичного втручання.

По-перше, суб'єктами виникає з цього приводу відносини виступають пацієнт (замовник) та медична організація.

По-друге, об'єктом правопорушення є найважливіші нематеріальні блага, що належать пацієнту - його життя і здоров'я; крім того, можуть бути порушені майнові права пацієнта (наприклад несенням їм матеріальних витрат для усунення наслідків невдалого медичного втручання).

По-третє, будь-яке медичне втручання в організм людини може носити шкідливий характер.

По-четверте, як правило, шкоду життю (здоров'ю) пацієнта

заподіюється ззовні, неправомірними діями або бездіяльністю медичних працівників.

Загальним для всіх цивільно-правових зобов'язань внаслідок заподіяння шкоди особі невдалим медичним втручанням, безперечно, можна назвати те, що підставою відповідальності є саме правопорушення (делікт), в той час як умовами відповідальності, як правило, називають (Додаток А):

- наявність шкоди, заподіяної пацієнтові;
- протиправність дій (бездіяльності) лікаря;
- причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) лікаря та шкодою заподіяною пацієнту;
- вину лікаря у заподіянні шкоди [13, с.122].

Сутність першого – дезорганізуючий вплив на суспільні відносини. Без юридичної шкоди медична шкода не утворює протиправності діяння і не виступає підставою цивільно-правової відповідальності. Об'єктом юридичної шкоди є право в цілому, його норми.

Шкода у фактичному аспекті означає зменшення фактичного обсягу майнових та немайнових благ. Виділення цих аспектів шкоди має лише теоретичне значення, оскільки шкода, яка набула юридичної форми, може визнаватися елементом складу цивільного правопорушення. У цивільному праві шкода є негативним наслідком протиправного діяння, який виникає в результаті порушення майнових та особистих немайнових прав потерпілого. Тому слід виділяти майнову та моральну шкоду.

Другою складовою відповідальності є протиправність дій (бездіяльності) лікаря, яка характеризується невірним визначенням захворювання пацієнта лікарем (помилка при діагностиці), або неправильно проведена лікарем маніпуляція (операція, призначення і введення лікарських засобів), обумовлені добросовісною помилкою лікаря.

Протиправність поведінки, що є обов'язковою умовою настання цивільно-правової відповідальності, являє собою факт невиконання або неналежного виконання умов договору, вимог закону чи інших правових

актів, а також інших вимог, що зазвичай ставляться до медичної діяльності. Сьогодні, як свідчить судова практика, особливо проблемним є визначення ознак протиправності в діях виконавця під час надання медичних послуг.

Заслуговує на увагу позиція В.О. Савченка, який «під майновою шкодою за невдале медичне втручання» розуміє всі витрати, яких зазнав пацієнт у зв'язку із заподіянням йому шкоди, а також усі доходи, які би він міг точно отримати [21, с. 12]. Компенсація моральної шкоди за невдале медичне втручання характеризується диспозитивністю, що проявляється в можливості для виконавця та пацієнта самостійно визначити спосіб компенсації, яка може мати грошовий характер або полягати в безкоштовному наданні нових медичних послуг тощо [21, с. 12].

Зокрема, під час невдалого медичного втручання майнова шкода, завдана особі, може бути виражена у формі матеріальних витрат, яких вона зазнала для відновлення свого здоров'я, викликаних необхідністю посиленого харчування, санаторно-курортного лікування, протезування, стороннього догляду, додаткових консультацій, придбання ліків, звернення до інших спеціалістів, втрачений заробіток (дохід).

Бездіяльність може наставати через недосконалість сучасної медичної науки, незнання або нездатність використовувати вже наявні знання в практиці.

Третім елементом складу цивільного правопорушення є причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) лікаря та шкодою заподіяною пацієнту. Відсутність причинного зв'язку означає, що шкода виникла не в результаті протиправного діяння лікаря, а є наслідком інших причин. Саме за таких обставин відповідальність лікаря виключається.

Наявність причинного зв'язку між протиправною поведінкою та заподіяною шкодою являється необхідною умовою притягнення до відповідальності. У заподіювача не виникає обов'язку відшкодувати заподіяне, якщо шкода не є наслідком його протиправної поведінки, а сталася з іншим причин, зокрема внаслідок індивідуальних особливостей організму

пацієнта або через недотримання пацієнтом медичних рекомендацій [4, с. 598–599].

Причиною виникнення «невдалого медичного втручання» при наданні медичної допомоги можуть бути об'єктивні причини, що не залежать від лікаря та суб'єктивні причини – залежні від його дій. До цього ж в основі суб'єктивних причин є вина лікаря, тоді як об'єктивні причини завжди виникають без вини лікаря.

Наявність шкоди є наступною вимогою для залучення до деліктної відповідальності. Питання шкоди в деліктній відповідальності майже тотожне в договірній. Відмінність полягає в тому, що розмір і підстава деліктної шкоди визначаються тільки нормативними актами, а не договором [7].

Крім того, шкода може бути заподіяна невдалим медичним втручанням. Особливо гострою є проблема лікарських помилок. Адже якщо договір був порушений, тобто виникла шкода життю чи здоров'ю, то правове регулювання має відбуватися вже за правилами деліктних зобов'язань. Специфіка таких судових справ визначається суб'єктивним складом правовідносин, особливістю предмета доказування і тягаря розподілу доведення і т.д.

2.2. Розмір компенсації відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням

Питання визначення розміру відшкодування заподіяної шкоди має велике значення на невизначеність у вітчизняному законодавстві критеріїв таких витрат. На даний час ст. 22 Цивільного кодексу України визначає «відшкодування збитків у повному обсязі, якщо договором або законом не передбачено відшкодування у меншому або більшому розмірі. Розмір встановлюється судом або за договором про добровільне відшкодування» [27].

«Розмір утраченого фізичною особою внаслідок каліцтва або іншого ушкодження здоров'я заробітку (доходу), що підлягає відшкодуванню, визначається у відсотках від середнього місячного заробітку (доходу), який потерпілий мав до каліцтва або іншого ушкодження здоров'я, з урахуванням ступеня втрати потерпілим професійної працездатності, а за її відсутності загальної працездатності (ч. 1 ст. 1197 Цивільного кодексу України)» [27].

У сучасному чинному законодавстві відсутній чіткий критерій визначення розрахунку та розміру відшкодування шкоди заподіяної особі невдалим медичним втручанням, суд при визначенні розміру може керуватися зокрема п. 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 27 березня 1992 р. № 6 «Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди» [16], де «враховується характер та обсяг страждань (фізичних, душевних, психічних тощо) та характер немайнових втрат, їх тривалість, можливість відновлення. Наприклад, стан здоров'я пацієнта, зміни у життєвих і виробничих стосунках, ступінь зниження престижу, ділової репутації та ін.» [16].

С. Агафонов вивчаючи судову практику відшкодування моральної шкоди, вважає, «що у судді є декілька варіантів для визначення: взяти за основу суму, яку заявляє позивач та прийняти рішення з огляду на

розумність та справедливість; призначити судово-психологічну експертизу; визначити суму самостійно» [1, с.99].

П.М. Рабинович., О.В. Грищук пропонують систему критеріїв, щоб полегшити прийняття рішень судами щодо визначення розрахунку та розміру відшкодування шкоди заподіяної особі невдалим медичним втручанням, до якої повинно входити: «межі вимог позивача; обсяг, тривалість негативних психічних процесів у позивача; стан здоров'я, тяжкість травми, тілесних ушкоджень; істотність змін життя; обставини до правопорушення та після нього; характеристики сторін спору, мотиви поведінки, ступінь небезпеки правопорушення; ступінь вини сторін та їх майновий стан» [18, с.112].

Грошовий еквівалент – це один з основних способів відшкодування моральної шкоди, а також може бути відшкодовано іншим майном або в інший спосіб. Розрахунок грошової компенсації може залежати від багатьох фактів, наприклад:

- 1) природа правопорушення невдалим медичним втручанням;
- 2) сили фізичних та душевних мук, зниження здатностей пацієнта або неможливості їх реалізації;
- 3) статусу винної особи, яка заподіяла моральної шкоди;
- 4) інших факторів, які мають істотне значення.

Однак, аби в подальшому правильно визначити в судовому порядку розмір відшкодування, дуже важливо, щоб були документально підтверджені усі додаткові витрати, здійснені пацієнтом після заподіяння шкоди його здоров'ю. Дослідивши норми чинного законодавства України, можемо визначити, що відшкодувати шкоду, яку завдану здоров'ю, неможливо. Тому основним завданням законодавства є визначення справедливого порядку компенсації для постраждалих клієнтів.

Практичне відшкодування шкоди за невдале медичне втручання покладається на лікаря або медичного закладу, в якому отримує право на відшкодування заподіяної йому шкоди від медичного працівника. У сфері цивільно-правової відповідальності за невдале медичне втручання під

регресом варто розуміти можливість медичного працівника, який відшкодував шкоду, заподіяну пацієнтові під час надання медичних послуг, зворотної вимоги стягнення в розмірі виплаченої пацієнтові компенсації від медичного працівника цієї установи, який фактично заподіяв шкоду [23, с.145].

Лише за доведеності та наявності всіх складових типової формули відшкодування шкоди заподіяної особі невдалим медичним втручанням забезпечать шанси на відшкодування моральної шкоди (Додаток Б).

Але часто та є головною основою для доказування у «медичних» справах є призначення судово-медичної та судово-психіатричної експертизи.

Судово-медична експертиза проводиться, якщо необхідно встановити характер і ступінь ушкодження здоров'я, що характерно для «медичних» справ. Так як експерт за власною ініціативою не має права збирати матеріали для проведення експертизи, то для її проведення необхідно отримати ухвалу суду. «Особи, які беруть участь у справі, мають право просити суд призначити експертизу у відповідній судово-експертній установі чи доручити її конкретному експерту, а також подають суду питання, на які потрібна відповідь експерта (ст.143 Цивільного процесуального кодексу України)» [28].

Відповідно до Закону України «Про судову експертизу» проведення судово-медичних і судово-психіатричних експертиз доручається виключно державним спеціалізованим установам тим судовим експертам, яких внесено до державного Реєстру атестованих судових експертів [17, ст.7,9].

Позитивність захисту прав пацієнта за допомогою цивільного судочинства, у першу чергу, залежить від технології збору та подання доказів і своєчасного проведення судово-медичної, судово-психіатричної експертиз.

Отже, саме під час розгляду справи суд визначає, який розмір моральної шкоди заподіяної особі невдалим медичним втручанням, який рівень шкоди варто враховувати для визначення точно розміру та чи взагалі можна факти, на які спирається особа, можна вважати моральною шкодою [9,

с.118]. Задача потерпілого та його захисника полягає в тому, щоб переконати суд у необхідності, достовірності та доцільності відшкодування моральної шкоди заподіяної особі невдалим медичним втручанням саме в тому розмірі, який зазначено у позові.

Висновки до другого розділу

Отже, задоволення вимоги про відшкодування шкоди можливо на розгляд суду шляхом виправлення невідалого медичного втручання або відшкодування завданої шкоди. Особливо треба враховувати наявність шкоди, протиправність, причинно-наслідковий зв'язок та ступінь вини медичного працівника, якщо буде доведено всі обставини, то шкода, завдана в її результаті, підлягає відшкодуванню за наявності прямого умислу.

Недостатнє визначення максимально чіткого, а основне розумного розміру моральної шкоди призводить до відмови у задоволенні позовної вимоги або задоволенні її у меншому розмірі, який визначається судом самостійно.

РОЗДІЛ 3

ПРОБЛЕМАТИКА ВІДШКОДУВАННЯ ШКОДИ, ЗАПОДІЯНОЇ ОСОБІ НЕВДАЛИМ МЕДИЧНИМ ВТРУЧАННЯМ: НАПРЯМИ ЇХ ПОДОЛАННЯ НА ДОСВІДІ ЄС

3.1. Аналіз судової практики з відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням

При аналізі судової практики на практиці з відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням досить важко, адже проблема при розгляді даних цивільних справ полягає у труднощах при визначенні того, невдалого медичного втручання лікаря і суду. Потрібно оцінити те, чи в повному обсязі були виконані медичним працівником покладені на нього обов'язки, чи недбало і поверхнево він ставився до них. Щоб підвести дії лікаря під невдалі, неодноразово відбувається переписування історій хвороб, внесення додаткових відомостей в медичні картки хворого, адже вони зберігаються в медичних закладах, до них мають доступ медичні працівники до того часу, коли їх зможуть вилучити правоохоронні органи.

Отже, невдале медичне втручання виражається у тому, що медичний працівник недбало та несумлінно ставиться до виконання своїх професійних обов'язків. Іншими словами, його суб'єктивне відношення характеризується тим, що він не лише повинен був, а й мав реальну можливість виконати належним чином покладені на нього професійні обов'язки, але не зробив цього.

Аналіз судової практики вказує на те, що в одних випадках позовні вимоги задовольняють частково, в інших – у їх задоволенні відмовляють повністю, і таких справ більшість.

Так, наприклад, рішенням *Болехівського міського суду Івано-Франківської області 24 травня 2019 року* було відмовлено про

відшкодування моральної шкоди. Позовні вимоги позивач обґрунтовує тим, що працівниками Болехівської ЦМЛ Парахоняк Л.П., трічі здійснювалося його лікування методом хірургічного втручання, які не дали бажаного результату.

Оскільки оперування було невдалим, то йому заподіяно моральну шкоду, а тому змушений звернутися за захистом порушеного права. Він зазнавав значного фізичного болю, емоційного стресу з почуттями розгубленості, образи, обурення, приниженої гідності, тривоги, страху за своє здоров'я та життя. Але вимоги позивача було не задоволено [19].

Таким чином, набагато ефективніше в ряді ситуацій можуть бути інші форми відшкодування моральної шкоди: наприклад проходження постраждалим пацієнтом реабілітаційного курсу психологічного профілю, організація його повторного лікування, придбання необхідних лікарських препаратів і т. п.

Це може бути обумовлено як факторами, пов'язаними зі станом медичної науки (щодо діагностування захворювання, ступеня тяжкості його наслідків, тривалості і складності лікування та т. п.), так і іншими обставинами (наприклад інфляційними процесами).

В іншому випадку, *Позивач звернувся до суду позовом, в якому просив стягнути з Херсонської обласної клінічної лікарні на його користь 1 500 000 грн в рахунок відшкодування моральної шкоди, заподіяної смертю дружини - ОСОБА_2 ІНФОРМАЦІЯ_1, визнавши, що під час надання медичної допомоги працівниками відповідача були допущені недоліки, внаслідок яких вона померла.*

В судовому засіданні позивач, уточнивши свої вимоги, наполягав лише на стягненні з обласної лікарні моральної шкоди у зазначеному в позові розмірі. Позовні вимоги суд задовольнив частково, в рахунок відшкодування моральної шкоди, заподіяної смертю його дружини, 150 000 грн. [20].

Отже, суд не завжди суд має можливість точно визначити розмір відшкодування моральної шкоди (саме в грошовій формі), повністю

достатній для фактичної ліквідації його наслідків для пацієнта.

Разом з тим при визначенні розміру, що підлягає відшкодуванню у грошовій формі моральної шкоди, можливо застосувати закордонний досвід ведення так званих правових реєстрів.

Причому сума компенсації співвідноситься зі змінами загальноекономічної і соціальної ситуації в країні.

Не погоджуюся з науковцем Антоновим С. В., який зазначає, що відшкодувати шкоду, заподіяну особі невдалим медичним втручанням «неможливо». Медична практика зазначає, що операційне втручання не дає точного відновлення організму. Справедливий порядок відшкодування шкоди в грошовій компенсації для постраждалих пацієнтів має бути основним напрямком норм цивільного законодавства [2, с. 24].

Слова науковця підтверджуються, негативним для перспективи вдосконалення, рішенням ЄСПЛ «Шмалько проти України» (2004), в якому зазначено, що «Суд вважає, що заявник може вважатися таким, що зазнав моральних страждань у результаті встановлених порушень, і ці страждання не можуть бути компенсовані лише констатацією порушення» [22].

Медичному працівнику, що допустив халатність, як одна із санкцій може загрожувати втрата місця роботи, проте потім такі лікарі легко влаштовуються в інші медичні заклади і далі продовжують працювати, а пацієнти, або ж їх близькі чи рідні не можуть розібратися ніяк у заплутаних історіях хвороб, куди дописують інформацію, змінюють дані, додають аналізи чи інші махінації з документами, щоб виправдати такого медичного працівника, адже корпоративну культуру серед медичних працівників ніхто відмінити не зможе.

3.2. Пропозиції вдосконалення законодавства України про відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням з використанням досвіду ЄС

Захист прав пацієнтів від невдалого медичного втручання у Франції врегульовані Французьким Кодексом охорони здоров'я (в ред. Ст. 112 Закону Франції від 12.05.2009 № 2009-526). Цей нормативно-правовий акт містить ряд статтею, які встановлюють базові основи та гарантії захисту прав пацієнтів, обов'язки медичних працівників, а також визначає норми, які регулюють питання, пов'язані з лікарськими помилками. Статті R4127-1 - R4127-112 Французького Кодексу охорони здоров'я в сукупності утворюють Французький Кодекс медичної етики (Code de déontologie médicale) в складі Французького Кодексу охорони здоров'я.

Відповідальність медичного персоналу при наданні медичних послуг врегульована статтями L1142-1 і L1142-1-1 Кодексу. Ч. I ст. L1142-1 встановлює, що при виключенні випадків, коли відповідальність настає через дефект медичної допомоги, медичний персонал, перерахований в ч. IV цього Кодексу, як і будь-якої установи, служба або орган, що надають індивідуальні акти профілактики, діагностики або лікування, не несе відповідальність за небажані наслідки дій в області профілактики, діагностики або лікування, крім випадків встановлення їх безпосередньої провини. Медичні організації, органи і служби, несуть відповідальність за небажані наслідки своїх дій, в результаті придбання хворими внутрішньо-лікарняних інфекцій, виняток становлять інфекції, спричинені зовнішніми причинами.

У разі, коли відповідальність медичного персоналу, медичної організації, органу або служби, зазначена в ч. I ст. L1142-1, а також виробника медичної продукції не встановлена, то наступ медичного прецеденту, виникнення у пацієнта ятрогенного захворювання або внутрішньо-лікарняної інфекції дає йому право на відшкодування шкоди, а в

разі смерті – право на відшкодування його набувачу засобів, з фонду національної солідарності, якщо ці наслідки безпосередньо були пов'язані з проведенням профілактики, лікування або діагностики, а також були серйозними і небажаними (шкідливими) для стану здоров'я пацієнта [26].

З цього випливає висновок, що суди Франції на сьогоднішній день не обтяжені необхідністю встановлення наявності чи відсутності вини медичного персоналу в випадках настання медичного прецеденту або виникненням у пацієнта ятрогенного захворювання, а відповідно до ст. L1142-1-1 пацієнти мають право на відшкодування з фонду національної солідарності.

Як свідчить багаторічна практика розвинутих країн світу, страхування професійної відповідальності є найбільш ефективним засобом захисту прав не тільки пацієнтів, а й фінансових та інших інтересів медичних працівників. Таке страхування дає змогу перенести тягар відповідальності на незалежного від пацієнтів суб'єкта правовідносин – страхову компанію [3, с. 104].

Під страхуванням професійної відповідальності медичних працівників під час виконання функціональних обов'язків слід розуміти особливий вид страхування, за якого об'єктом страхування є ризик відповідальності медика перед пацієнтом, якому в результаті надання медичної допомоги може бути завдано шкоди здоров'ю [29, с. 427].

Як і інші види медичного страхування, страхування професійної відповідальності медичних працівників здійснюється на підставі договору. Тому особливості правової природи і порядку укладення та форми, змісту є такими ж як і в інших видах добровільного медичного страхування, але з врахуванням відносин, які склалися. Так, специфікою такого виду страхування є те, що воно є не особистим, а різновидом страхування відповідальності. Відповідно об'єктом страхування буде виступати вже не здоров'я, а майновий інтерес пов'язаний з відшкодуванням шкоди особі внаслідок невиконання чи неналежного виконання обов'язків медичним працівником [25, с.146].

Особливістю також є те, що страховим випадком при страхуванні відповідальності медичного працівника є медична помилка, внаслідок неналежного виконання обов'язку медичним працівником, що заподіяла шкоду третій особі – пацієнтові. Сторонами договору є страховик (страхова організація) і страхувальник (медичний заклад, медичний працівник).

Окрім сторін такого договору учасником страхового зобов'язання виступає інша сторона, який є не стороною договору, а третьою особою, на користь якої укладено договір, якій при настанні страхового випадку страховик здійснює виплату страхового відшкодування.

Висновки до третього розділу

Підсумовуючи проаналізовану судову практики, представляється можливим зробити висновок про те, що у більшості провадженнях, суди, відмовляючи в задоволенні позовних вимог про відшкодування завданої лікарем шкоди, мотивують це недоведеністю заявлених позовних вимог, відсутністю належних та допустимих доказів, які б свідчили про наявність причинно-наслідкового зв'язку. Окрім цього, звертають увагу і на відсутність підстав для стягнення моральної шкоди, заподіяної невдалим медичним втручання потерпілому, або ж його рідним у разі смерті останнього.

Отже, підтверджується необхідність запровадження страхування професійної відповідальності медичного працівника пов'язана насамперед з тим, що яким би професіоналом не був лікар завжди існує ризик помилки під час здійснення ним своїх обов'язків.

ВИСНОВКИ

За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки.

1. Визначено поняття та правове регулювання зобов'язання по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням. Невдале медичне втручання (в цивільно-правовому аспекті) – дії (бездіяльність), вчинені медичним працівником або медичним закладом щодо ненадання чи неналежного надання медичних послуг або допомоги пацієнтам з недотриманням медичних правил і норм, що породжує застосування деліктних зобов'язань.

2. З'ясовано суб'єктний склад зобов'язань по відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним. Заподіювач шкоди – суб'єкт правовідносин при наданні медичних послуг лікувальною установою. Пацієнтом є суб'єкт медичних правовідносин, має свій правовий статус, який передбачає низку прав та обов'язків, та може бути притягнутий до відповідальності у разі вчинення правопорушення у сфері охорони здоров'я.

3. Розкрито умови та способи відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручання, а саме: наявність шкоди, заподіяної пацієнтові; протиправність дій (бездіяльності) лікаря; причинно-наслідковий зв'язок між діями (бездіяльністю) лікаря та шкодою заподіяною пацієнту; вину лікаря за заподіяння шкоди.

4. Досліджено розмір компенсації відшкодуванню шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручання. Порядок визначення розміру відшкодування шкоди має на меті відшкодування тієї моральної та майнової шкоди, які виникають внаслідок втрати працездатності та понесення матеріальних витрат на відновлення або підтримання здоров'я. Актуальним залишається і питання, пов'язане з порядком і правилами компенсації моральної шкоди. На жаль, в більшості випадків це взагалі чи не єдиний вид платежу, на який можуть розраховувати особи, яким заподіяно шкоду невдалим медичним втручанням. Тут проблемним є питання не тільки про

суму, а й про результативність процесу щодо стягнення моральної шкоди.

5. В результаті проведеного аналізу судової практики з відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням можна зробити висновок про те, що іноді суди невірно визначають розмір сум відшкодування шкоди. Найчастіше, викликає в судах труднощі питання з визначенням компенсації моральної шкоди потерпілим. Не завжди суди при розгляді даної категорії справ враховують всі обставини, що мають значення для законного вирішення питання про присудження сум шкоди.

6. Запропоновано пропозиції вдосконалення законодавства України про відшкодування шкоди, заподіяної особі невдалим медичним втручанням з використанням досвіду ЄС.

Беручи до уваги результати проведеного аналізу, пропоную:

а) в Цивільному кодексі України передбачити «обов'язок грошової компенсації заподіяної шкоди особі невдалим медичним втручанням, якщо інша форма компенсації не передбачена законом»;

б) доповнити Закон України «Основи законодавства України про охорону здоров'я» в такій редакції: «Відшкодування шкоди, заподіяної здоров'ю особі невдалим медичним втручанням, в тому числі - в грошовій формі».

в) доповнити Закон України «Про страхування», а саме стаття 7 «страхування професійної відповідальності медичних працівників».

7. Для забезпечення однакової правозастосовної практики пропонується створити реєстр судових рішень у справах, пов'язаних з відшкодуванням шкоди громадянам (в тому числі – невдалим медичним втручанням).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агафонов С. Особливості відшкодування моральної шкоди за законодавством України. Юридичний журнал. 2007. №6. С.99.
2. Антонов С. В. Особливості відшкодування шкоди, заподіяної пацієнтові невдалим медичним втручанням. Управління закладом охорони здоров'я. 2007. № 7. С. 22–26.
3. Антонов С. Перспективи страхування професійної відповідальності медичних працівників в Україні. Право України. 2011. № 11–12. С.102-107.
4. Баранова Л.М. Відшкодування збитків як спосіб захисту цивільних прав. Теорія і практика правознавства. Електронне наукове фахове видання Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2011. № 1. URL: http://nauka.nulau.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=223&Itemid=221&lang=uk.
5. Берназ-Лукавецька О. М. Особливості цивільно-правової відповідальності за неналежне надання медичних послуг. Часопис цивілістики. 2019. с.19-24
6. Болотіна Н. Б. Пацієнт: поняття, права та обов'язки. Правова держава: щорічник наук. праць. Вип. 14. К., 2003. С. 301-309.
7. Галай В.О. Способи захисту прав пацієнтів в Україні. Науково-практичний посібник. Київ; 2008. 74 с.
8. Дроздова О. Щодо питання про зміст поняття «пацієнт». Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. Серія: Право. 2015. № 1151. Вип. 19. С. 189-193.
9. Дроздова О.В. Правова природа відносин із надання медичної допомоги // Від громадянського суспільства – до правової держави: матер. XI міжнар. конф. молодих вчених та студентів у рамках Internet-заходу за ініц. Харк. нац. ун-ту ім. В.Н. Каразіна, 24 квіт. 2015 р. 116-119. URL: http://ekhnuir.univer.kharkov.ua/bitstream/123456789/10505/5/Sbornik_24_0

- 4_15%20 %281%29.pdf
- 10.Європейська Хартія прав пацієнтів. URL:
http://meduniv.lviv.ua/files/presscentre/2014/n180414/evropejska_hartiya_grav_pacientiv.pdf
  - 11.Коментар медичного законодавства України / за заг. ред. Лавриненко О.О., Рогова О.Г., Панасюк С.А. та ін. К.: Професіонал, 2011. 360 с.
  - 12.Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 р. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141.
  - 13.Крисань Т. Є. Склад збитків за цивільним законодавством України. Південноукраїнський правничий часопис. 2008. Вип. 1. С. 120-122.
  - 14.Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р. № 2801-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1993. № 4. – Ст. 19
  - 15.Права пацієнтів у рішеннях Європейського суду з прав людини. URL:
<http://vuzlib.com/content/view/3143/91/>
  - 16.Про практику розгляду судами цивільних справ за позовами про відшкодування шкоди: Постанова Пленуму Верховного Суду України від 27.03.1992 р. № 6. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws>
  - 17.Про судову експертизу: Закон України від 25 лютого 1994 року №4038-ХІІ // Відомості Верховної Ради України. 1994. №28. ст.232.
  - 18.Рабинович П. М., Грищук О. В. Право людини на компенсацію моральної шкоди (загальнотеоретичні аспекти). Праці Львівської лабораторії прав людини і громадянина Науково-дослідного інституту державного будівництва та місцевого самоврядування Академії правових наук України. Серія І. Дослідження та реферати. Випуск 9. Львів, 2006. 140 с.
  - 19.Рішення Болехівського міського суду Івано-Франківської області 24 травня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82106795>
  - 20.Рішення Новокаховського міського суду Херсонської області від 10 травня 2017 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/66521367>

21. Савченко В.О. Медичні послуги як об'єкт цивільних правовідносин : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право». Київ, 2014. С. 12.
22. Справа «Шмалько проти України» (заява № 60750/00): рішення Європейського суду з прав людини від 20.07.2004 р. // Офіційний вісник України. 2004. № 47. Ст. 244.
23. Стефанчук Р. О. Компенсація моральної шкоди як спосіб захисту особистих немайнових прав фізичних осіб: проблеми та шляхи вирішення. Університетські наукові записки. 2007. № 1 (21). С. 67-83.
24. Стеценко С. Г. Медичне право України: Підручник / За заг. ред. д.ю.н., проф. С.Г. Стеценка; С.Г. Стеценко, В.Ю. Стеценко, І.Я. Сенюта. К.: Всеукраїнська асоціація видавців «Правова єдність», 2008. 507 с.
25. Топчій В. В. Напрями запобігання невиконанню чи неналежним виконанням медичним працівником своїх професійних обов'язків та незаконній трансплантації. Прикарпатський юридичний вісник. Випуск 4(29) Том 1, 2019. с.143-148.
26. Французький Кодекс охорони здоров'я // Франція. URL: <http://www.legifrance.gouv.fr>
27. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. 2003. № № 40–44. Ст. 356.
28. Цивільний процесуальний кодекс України Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2004, № 40-41, 42, ст.492: Закон України від 18.03.2004 № 1618-IV//
29. Шатковський Я. М. Правові принципи організації охорони здоров'я в умовах медичного страхування. Сучасне українське медичне право : монографія / [за заг. ред. С. Г. Стеценка]. К. : Атіка. 2010. 496 с.